

Historiker och moral

– *tankar från SLS doktorandseminarium 2021*

Historiska nämnden vid Svenska litteratursällskapet i Finland har under ungefär femton års tid ordnat regelbundet återkommande seminarier för doktorander i historia vid Helsingfors universitet och Åbo Akademi. I år var seminariet öppet också för andra doktorander med historiska forskningsprojekt. Syftet har varit att doktoranderna ska lära känna varandra och få en möjlighet att presentera och diskutera sina avhandlingsprojekt ur olika perspektiv.

Den 11–12 oktober 2021 samlades omkring femton historiker på doktorandseminarium i Runsala i Åbo. Under den en och en halv dag vi tillbringade på det vackra Runsala fick vi förutom stimulans till våra respektive avhandlingsprojekt också träffa doktorander från andra forskarskolor och universitet. Efter nästan två år av isolation och Zoom-tillställningar kändes det extra trevligt att få träffa människor på riktigt och att få diskutera forskning och livet som doktorand. Här lyfter vi fram några av de frågor som diskuterades och reflexioner som vi tog med oss från seminariet.

Temat för seminariet var den här gången ”historiker och moral”, och under en och en halv dag av presentationer och föreläsningar diskuterades ämnet ur olika synvinklar och utifrån ett flertal historiska ämnen. Moral och etik har inte tidigare varit tema för något av doktorandseminarierna, men har också förut diskuterats, till exempel i samband med frågor om metod och teori. Historieforskningens etiska sidor har under det senaste decenniet vuxit till en stor fråga som inte bara involverar forskarna, utan också minnesorganisationerna, lagstiftningen, skolan och samhället överlag.

Traditionellt har historiker strävat efter att hålla distans både till det som kallas ”kökspsykologiserande” och det som beskrivits som ”moraliserande”. Att historikern ska kontextualisera och inte agera domare över aktörer i det förflutna är ett grundaxiom som äger sin

giltighet än i dag. Allt oftare händer det ändå att också historiker reflekterar över vilka etiska frågor de skulle kunna eller borde förhålla sig till i sitt arbete och hur det skulle kunna gå till. Den för fem år sedan utgivna antologin *Historiantutkimuksen etiikka* (red. Satu Lidman et al. 2017) är ett exempel på att dessa frågor håller på att bli en fast del också av historikerns verktygsback i Finland. När den etiska dimensionen nu lyfts in även i historieforskningens arbetsfält, vad innebär det då? Det här försökte vi som deltog i doktorandseminariet greppa och diskutera under seminariet utgående från våra egna avhandlingsprojekt.

Moralfrågorna – ofrånkomliga, men inte alltid självklara

Om inte förr, så blev det under seminariet tydligt att moral på sätt eller annat alltid är närvarande i historikerns arbete. I och med att de presenterade avhandlingsämnena ändå var olika, gällande såväl tidsperiod, metodologisk och teoretisk inriktning som forskningsfält och forskningsteman, var det samtidigt intressant att notera hur varierande kopplingarna till moral var i respektive fall. I vissa avhandlingsteman verkade det moraliska perspektivet närmast ofrånkomligt. Vid studier av intellektuella i det nationalsocialistiska Tyskland eller gällande skapandet av eget källmaterial genom intervjuer och frågelistor var anknytningen till samtidens moral särdeles synlig. När forskaren studerar nationalsocialistiskt sinnade författare och deras tankevärld inställer sig frågor om hur hen borde behandla den förintelse som samtidigt pågick i Tyskland. Den som bygger sin forskning på intervjuer måste reflektera över hur forskaren som på detta sätt själv skapar sitt eget källmaterial kan undvika att den egna tidens moraluppfattningar alltför starkt färgar de tolkningar som görs.

Naturligt nog var dessa frågor sådana som vi inte kunde besvara uttömmande, även om vi under seminariets gång kom ett steg närmare vissa svarsalternativ. Studiet av nationalsocialistiska intellektuella är befogat, tyckte vi, bland annat eftersom vi har ett behov av att även förstå förbrytaren, inte endast offret. Intervjumaterial och frågelistor är självfallet påverkade av forskarens egen moraluppfattning, men i sig är detta ju inte unikt för just denna källtyp eller för historieforskningen.

Samtidigt som vissa ämnen hade en närmast oundviklig relation till temat moral, fanns det andra där kopplingen vid en första anblick verkade svag, men där en sådan ändå framkom vid en närmare granskning. Så var fallet exempelvis med ett avhandlingstema rörande

professorers nätverk vid Kungliga Akademin i Åbo under det sena 1600-talet. Efter presentationen och diskussionen utkristalliserades en tanke om hur vår tids moraliska landskap inverkar på vår bedömning av professorernas nätverk. Diskussionen kretsade kring hur vi speglar oss mot historien. Professorernas makt i de akademiska cirkelarna fick oss att begrunda den kanske missvisande dikotomin mellan en utpräglad nepotism på 1600-talet och vår nuvarande meritokrati. Hur meritokratiskt är egentligen vårt samhälle och varför betonar vi att meritokratin är en, i moraliska termer, rättfärdigad och god sak? Åter frågor vars svar vi närmade oss, entusiastiska men också kollegialt joviala i vetenskapen om att vi nog inte skulle nå fram till slutgiltiga svar.

En mångfald av infallsvinklar

De ämnesval som historikern gör påverkas alltid av samtidens normer, moraliska uppfattningar och samhällsfrågor. Det är ingen slump att det just nu publiceras mycket inom klimat- och minoritetshistoria. Också bland de avhandlingsteman som presenterades på seminariet kunde vi tydligt uppfatta samtida trender. De teman som diskuteras i samtiden bjuder även oss historiker på nya infallsvinklar och frågor till historien. Detta ger oss en möjlighet att belysa perspektiv som tidigare fallit i skymundan, såsom stereotypiserande framställningar av minoriteter i finländska teaterföreställningar och skämtteckningar eller musikstycken präglade av kolonialistiska maktstrukturer.

Nya infallsvinklar ger oss också möjligheten att studera av tidigare forskning marginaliserade och förtryckta grupper. Som vi under seminariet diskuterade behöver inte synliggörandet endast ske bland grupper som tydligt upplevs som marginaliserade, utan också inom olika elitgrupper kan det vara värt att lyfta fram aspekter som tidigare lämnats utforskade, exempelvis hur ståndspersoner före den moderna medicinens genombrott upplevde sina sjukdomar eller enskilda diplomaters aktörskap i utrikespolitiska processer.

Genom att synliggöra nya aspekter av historien kan vi bredda vår förståelse av det förflutna och nyansera de narrativ som tidigare forskning skapat. Bland andra Kirsi Vainio-Korhonen har betonat hur historikern även kan ses ha ett ansvar inför det förflutna att lyfta fram tidigare marginaliserade personer och perspektiv. Det finns också oundvikligen en moralisk dimension i denna synliggöringsprocess, som vi i flera av våra diskussioner berörde. Historikern bör dock inte avskräckas av

detta. Eftersom vi i alla delar av forskningsprocessen, från forskningsämne och källor till hur vi konstruerar vårt narrativ, tvingas göra val, och eftersom vi aldrig helt kan bortse från våra personliga åsikter och fördomar, behöver vi inte vara rädda för att stämpas som moraliserande av våra kollegor.

Eftersom historia även brukas som ett verktyg i samtida debatter kan man dessutom se det som historikerns plikt inför samtiden att studera de fenomen som intresserar hens samtid för att bidra med nödvändiga nyanser. Fördelen med att yrkestränade historiker behandlar dessa frågor är att de förmodligen bättre lyckas undvika anakronistiska och teleologiska tolkningar och kan motstå frestelsen att döma historiska fenomen och personer utgående från de moraliska normer som i hens samtid råkar vara dominerande.

Den objektiva historikern

En fråga som togs upp ett flertal gånger under seminariet var: Kan historiker vara objektiva? Alla var överens om att det inte är möjligt, men det konstaterades att vi som forskare alltid eftersträvar att vara objektiva. Objektivitet försöker vi uppnå bland annat genom att använda olika teoretiska metoder som verktyg i analyserna, varav källkritiken är det mest klassiska och kanske viktigaste för att presentera sakliga och mångsidiga tolkningar på en solid grund.

Vi är alla rotade i den tid och den kultur vi lever i, och vi färgas av de ideologier och konventioner som råder omkring oss. Finns det något sätt att komma runt detta? Svaret är nej. Hur vi än försöker kan vi inte koppla bort vår samtid och våra erfarenheter från våra tolkningar och analyser av dåtiden. Detta framgår särskilt när man tittar på hur historieforskningen har ändrat över tid, något som till exempel Teemu Ryymin, professor i modern historia vid Institutet för arkeologi, historie-, kultur- og religionsvitenskap vid Universitetet i Bergen, visade i sitt föredrag om hur samisk historia och Sápmi undersökts och behandlats i historieskrivningen i Norge sedan efterkrigstiden. Ryymin visade åskådligt hur även valen av forskningsämnen färgas av den rådande samhällskulturen.

Just eftersom vi människor färgas av den tid och kultur vi lever i kan vi omöjligt sätta oss in i hur människor i det förflutna tänkte och kände eller tolkade sin omvärld. Vi kan försöka föreställa oss, men vi kan aldrig exakt förstå. Däremot kan vi genom att kontextualisera och

teckna en så heltäckande bild av skeendet och sammanhanget som möjligt skapa en förståelse för deras handlingar och sätt att tänka. Om vi som forskare kan se de förutsättningar som människor i det förflutna levde under, och den kultur och sociala kontext de färgades av, kan vi också bättre tolka dem. Betoningen ligger här på att tolka – eftersom det i sin tur är något vi gör utifrån vår privilegierade position med facit i hand, det vill säga vi vet hur historien utspelade sig, vilket de som levde historien inte gjorde där och då. Det är också viktigt att vi är medvetna om att vi har denna begränsning, att vi inte kan vara objektiva – då kan vi hela tiden reflektera över det och även ifrågasätta oss själva och vår forskning: Varför undersöker vi just det vi gör och ur det perspektiv vi har valt? Ställer vi verkligen de rätta frågorna? Det är också viktigt att se det vi gör som en dialog som vi för med det förflutna, med tidigare forskning och med andra forskare, och att acceptera det faktum att historien lever: vi lever vår historia och vår bild av historien lever, omformas, omtolkas och presenteras på nya sätt när nya rön läggs fram.

Sebastian Lindberg, Martin Pettersson & Evelina Wilson